

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М., 1988. – 339 с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955. – 416 с.
3. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М., 1985. – 228 с.
4. Зеленицкий А.В. Пропозиция и модальность. – СПб., 1997. – 244 с.
5. Колианський Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке. – М., 1975 – 231 с.
6. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу: Монографія. – Київ – Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
7. Логический анализ языка: Культурные концепты / АН СССР. Ин-т языкознания; Редкол.: Н.Д. Арутюнова (Отв. ред.) и др. – М., 1991. – 204 с.
8. Рябцева Н.К. Ментальный модус: от лексики к грамматике // Логический анализ языка: Ментальные действия. / РАН Ин-т языкознания: Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, Н.К.Рябцева. – М., 1993. – С. 51 – 57.
9. Шинкарук В.Д. Категорія модусу і диктуму у структурі речення: Монографія. – Чернівці, 2002. – 272 с.
10. www.slovnyk.net Великий тлумачний словник сучасної української мови (ВТС СУМ) / Голов. ред. В.Т. Бусел, редактори-лексикографи: В.Т. Бусел, М.Д. Василега-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко. – К., 2005. – 1728 с.

АНОТАЦІЯ

Magas N. Оцінює значення висловлювань з ментальними предикатами

У статті розглядається оцінює значення висловлювань з ментальними предикатами. За допомогою семантичних моделей визначаються конотативні аспекти цих речень. Ментальні предикати як центральні елементи пропозиційної структури досліджуються у світлі семантичної теорії.

SUMMARY

Magas N. Evaluating meaning of utterances with mental predicates

Evaluating meaning of utterances with mental predicates is examined in the article. With the help of semantic models connotative aspects of these sentences are determined. Mental predicates as central elements of propositional structure are observed in the light of semantic theory.

Яна МУДРАК,
аспірантка

СЕМАНТИКА ПОЛПРЕДИКАТИВНОГО РЕЧЕННЯ З МАТРИЧНИМ ФАКТИВНИМ ПРЕДИКАТОМ

Увага до смислової сфери мови зумовлена прагненням поглибити уявлення про закономірності її організації і специфічні властивості. Предметом чисельних досліджень виступає речення – предикативна синтаксична одиниця, що являє собою граматично організоване поєднання слів та характеризується смисловою та інтонаційною довершеністю [4; 8]. Відтак, в реченні, як основній синтаксичній одиниці, найпоказовіше виявляється спосіб організації семантики її складових і процес втілення смислу речення в формально-граматичній структурі.

Оскільки речення – складне та багатопланове явище, його розглядають у багатьох аспектах: структурному, семантичному, комунікативному, номінативному, стилістичному, функціональному тощо. Дослідженнями в галузі семантичного синтаксису займаються вітчизняні та зарубіжні вчені Н. Гуйванюк, К. Городенська, В. Кононенко, І. Вихованець, Ю. Степанов, Н. Арутюнова, О. Падучева, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Т. Булигіна, М. Дмитровська, А. Залізняк, І. Кобозева, Н. Лауфер, І. Шатуновський, Дж. Серль, Дж. Остін та ін.

Семантико-синтаксичний підхід до аналізу речення передбачає його розуміння як певного мовного знаку, що відображає фрагмент об'єктивної дійсності і репрезентується у мові у вигляді одиниці з певною семантико-синтаксичною структурою. Відтак, в основі речення як мовного факту лежить екстралінгвістичний факт – денотат, що являє собою не окремий предмет, а певну ситуацію, що визначається як "сукупність елементів, що існують у свідомості мовця в об'єктивній дійсності в момент висловлення" [5; 358], відтак, завданням семантичного синтаксису є вивчення реалізацій цих екстралінгвістичних фактів у вигляді речень. Аналіз речень передбачає комплексний розгляд синтаксичного рівня, що трактується як поверхнева структура, і семантичного – глибинної структури, тобто синтаксичні категорії служать одиницями семантичної інтерпретації. Якщо на синтаксичному рівні смислові одиниці знаходять вираження у вигляді слів і синтаксичних

конструкцій, на глибинному рівні думка “поєднує поняття речі і ознаки в найширшому смислі слова” [3; 39]. Глибинна структура дозволяє відобразити смислову близькість речень, що містять ті самі лексичні одиниці і відрізняються тільки граматичними значеннями.

Аналіз фактивних предикатів як групи предикатів пропозитивної установки і смислових структур, які вони утворюють, відповідає тенденції сучасних лінгвістичних досліджень, що спрямовані на виявлення у конкретних синтаксичних структурах екстралінгвістичного змісту і вивчення зв'язків і відношень між думкою і фактом об'єктивної дійсності. Наприклад, у реченні *Вона тепер згадала, що хтось зайшов до хати озброєний* (Ю. Збанацький) факт *хтось зайшов до хати озброєний* був сприйнятий людиною, зафіксований у її свідомості, а потім відтворений за допомогою фактивного предиката *згадати*.

Семантична структура речення кваліфікується як абстрактне мовне значення, що являє собою відношення певних семантичних компонентів, що формуються у взаємодії граматичних та лексичних значень їх складових [11], узагальнена модель фактів і ситуацій, відображених свідомістю людини у вигляді речень [9; 12]. Головною складовою смислової структури є пропозитивна структура (пропозиція), яка відображає ситуацію об'єктивної дійсності. Пропозицію розглядають як “потенційний компонент речення” [10; 36], “частину змісту речення без урахування його іллокутивної сили” [12; 15], “семантичний інваріант” [17].

Поняття пропозиції тлумачиться як стабільне семантичне ядро, об'єктивна семантична константа речення, що відображає структуру ситуації, події. Предикат виражає структуру пропозиції і вказує на характер ситуації (позначає дію, процес, стан або якість предметів, відповідні місця для предметів – учасників ситуації (актантів), зумовлює їх кількість і семантичні функції (ролі) [4; 115]. Отож, якщо синтаксична структура речення в першу чергу залежить від предиката, який визначає склад актантів, в центрі уваги семантики виявляється предикат.

У полі семантичного аналізу виникає синтаксична семантика, що тісно пов'язана з вербоцентричною концепцією речення, яка полягає в тому, що центром речення є предикат [14]. Він організовує речення семантично, оскільки передбачає ліву та праву інтенцію, і синтаксично, оскільки визначає, в якій формі цей зміст повинен проявитись у реченні, відтак, визнання дієслівного предиката як головного елемента речення дає змогу пояснити, як його лексична семантика передбачає кількість функціонально-синтаксичних позицій і семантичні ролі компонентів, що заміщують ці позиції. Вочевидь, ідеться про синтаксичну семантику предиката і його синтаксичні якості.

Аналіз речень з фактивними предикатами вимагає використання різноманітними методів і парадигм, оскільки ці мовні одиниці з одного боку вони фіксують реакцію людини на об'єктивну дійсність, з іншого – вживаються у певних синтаксичних конструкціях, специфіку і особливості яких необхідно визначити. Так, від предикатів пропозитивної установки, які визначаються як предикати, що виражають суб'єктивне відношення людини до об'єктивної реальності, відображене у її свідомості у вигляді певного ідеального образу (пропозиції) фактивні предикати наслідують можливість сполучатись пропозиціями та її еквівалентами [2; 57], тобто пропозитивними актантами, а отже, фігурують у поліпредикативному реченні. Поняття актантів та у лінгвістику ввів Л. Теньєр, який визначав актант як “живу істоту чи предмет, що бере участь в процесі будь-якої якості” [14]. У роботі під “предикатним актантом” ми розуміємо семантичний компонент речення, що реалізує окрему предикативну структуру і позначає певний фрагмент дійсності – факт об'єктивної реальності. Якщо виходити з вербоцентричної концепції речення, то фактивний пропозитивний предикат можна вважати головним або матричним предикатом, а будь-яку віддієслівну форму в частині речення, що позначає факт об'єктивної дійсності – предикатним актантом.

Відтак, типовим контекстом функціонування фактивних предикатів є поліпредикативне речення з матричним фактивним предикатом і предикатним актантом, що може бути виражений:

1) підрядною частиною: *І Гудзик з досадою згадав, що він на сьогодні обіцяв пану Яну послати до двору гарненьку дівчину від машини* (В. Винниченко);

2) пропозитивним іменем: *Яринка раптом згадала про свою обіцянку; Яринка раптом згадала про обіцянку* (Ю. Збанацький).

Наведені приклади засвідчують, що предикатні актанти (*він обіцяв послати дівчину; Яринка обіцяла*) відтворюють певний стан справ, реалізуючи певну предикативну структуру.

Своєрідність поліпредикативного речення полягає в поєднанні предикативних одиниць на основі відповідного синтаксичного зв'язку і семантико-синтаксичного відношення, яке побудоване за відповідною структурною схемою і функціонує як єдине ціле [13; 372]. Оскільки аналіз поліпредикативного речення “повинен включати як аналіз відношень, що виникають між частинами речення (головною і залежною), так і характерних мовних засобів, що оформлюють це відношення, тобто аналіз структури і семантики речення [1; 66], виникає необхідність проаналізувати специфіку впливу головної частини,

зумовлену семантико-прагматичними параметрами фактивного предиката, тобто виявити специфіку головного та залежного предиката в поліпредикативному реченні.

Предикат залежної пропозиції відображає певний факт дійсності, констатує ознаки, якості чи стани осіб чи предметів, або називає відношення між ними (наприклад: *Він мене любить до божевілля* (М. Хвильовий)). Предикат головної частини – фактивний предикат фіксує цей факт або дає йому оцінку (наприклад: *Я знаю, що він мене любить до божевілля; Мені шкода, що він мене любить до божевілля*), тобто коментує залежну пропозицію. Відтак, залежний предикат відображає онтологічний аспект первинної ситуації, який включає її денотативний зміст, що є незалежним від зовнішньої оцінки, а матричний фактивний предикат – більш високий ступінь онтології, що відтворює оцінку чи фіксацію цієї ж ситуації, таким чином називаючи вже деяку вторинну ситуацію, що фіксує реакцію суб'єкта на первинний факт.

Якщо фактивні предикати вводять у речення залежні пропозиції, що фіксують певний фрагмент дійсності, правомірним буде приписування ситуативних семантичних ролей їх предикатним актантам. У реченнях з фактивними предикатами констатації факту (*знати, усвідомлювати, зрозуміти, згадати, пам'ятати, забути*) залежна пропозиція виступає змістом пропозитивної установки (наприклад: *...бо знаси, що нема меж тій любові, що носимо ми* (М.Хвильовий); *Я згадав, що бараки, які ми оглядали, були темні* (В.Винниченко). При фактивних предикатах оцінки факту (*радіти, шкодувати, дивуватись, розчаровуватись* та ін.) залежній пропозиції відводиться роль причини пропозитивної установки (наприклад: *Жалкую я, що немає зі мною Марії* (О.Довженко); *...жаль, що стільки часу змарнувала з тобою* (І.Вільде); *Радісно... стало дівчині від цієї миттєвої зустрічі з капітаном* (О. Гончар).

Цілком очевидно є властивість фактивних предикатів як предикатів пропозитивного відношення експліцитно виявляти позицію суб'єкта щодо залежної пропозиції. У поліпредикативному реченні взаємодіють дві пропозиції, причому нерівноправні, оскільки семантика головної частини моделює семантику залежної. Під семантикою залежної частини розуміється пропозитивне уявлення ситуації, яку воно позначає.

Пропозитивне позначення ситуації при переході одиниці в ранг підрядного змінюється: пропозиція втрачає самостійність і переходить за рахунок матричного елемента (елемента, який вводиться її в поліпредикативне речення) в позицію інтерпретованого факту, який сприй-

мається адресатом в залежності від семантики вихідного елемента. Цей факт визнають ряд вчених, які, досліджуючи проблему семантичної взаємодії в межах складного речення, звертали увагу на те, що предикативність залежної частини нейтралізується підрядністю головної, а відтак, головна частина вважається основним виразником комунікативного призначення речення в цілому [7; 322; 8, 1; 67].

Розглянемо речення: *Сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння* (О.Довженко), яке, входячи до складу поліпредикативного речення в якості підрядної частини, яку вводять предикати різної семантичної установки, не тільки втрачає статус самостійного, а й змінює семантику. Порівняймо:

Ви кажете, що сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною;

Ви думаєте, що сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною;

Ви дивуетесь, що сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною;

Ви вірите, що сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною;

Ви знаєте, що сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною

Інформація, закладена в підрядній частині, класифікується в залежності від предиката, який вводиться її в поліпредикативне речення на висловлювання (*сказати*), думку чи припущення (*думати*), знання (*знати*), оцінку (*дивуватись*), вірогідність (*вірити*). Пропозиція, введена фактивним предикатом у поліпредикативне речення, набуває достовірного статусу, переходячи у розряд істинних висловлювань.

Вочевидь, інформація, закладена в підрядній частині, вміщена в рамку поліпредикативного речення з фактивним предикатом, яке визначається як предикат з пресупозицією істинності пропозитивного додатку, у головній частині, повинна сприйматись реципієнтом як достовірна.

Трактуючи пропозицію як "семантичну константу висловлювання, здатну отримувати істинне або хибне значення в контексті" [15], пропозиція, актуалізуючись у реченні з матричним фактивним предикатом, набуває істинного значення. Порівняйте: *Він знав, що мати не повернулась* (О.Довженко) і *Він думав/вважав/припускав, що мати не повернулась*. Вміщена у рамку ментального пуутативного предиката пропозиція *мати не повернулась* отримує статус припущення, а у реченні з матричним фактивним предикатом – істинного судження.

Відтак, фактивні предикати, приєднуючи предикатний актант, що

містить інформацію про факт, сигналізують про його істинність, виражаючи установку суб'єкта при такому предикаті щодо змісту пропозиції, а саме – впевненості у істинності судження, закладеного в пропозиції.

Як зазначає А. Загнітко, семантичний аспект характеристики поліпредикативних речень “базується на загальноприйнятому понятті семантичної елементарності (неелементарності), однак він не розкриває своєрідність смислового співвідношення головної і залежної частини в цілісній структурі поліпредикативного речення”. Доцільнішим виявляється диференціація речень згідно входження/невходження підрядної частини в смисловий об'єм головної частини, внаслідок чого утворюється смислова цілісність. Вказана опозиція дає змогу розрізняти речення інтенціонального і екстенціонального типів. Інтенціональними вважаються такі смислові структури, в яких підрядна частина включена в смисловий об'єм опорного елемента активної валентності, що знаходиться у головній частині, і, таким чином, входячи в смислове ціле головної частини. В екстенціональних реченнях головна і підрядна частини взаємодіють, що призводить до утворення цілісного об'ємного поняття [6]. Аналізуючи поліпредикативні речення з фактивними предикатами, ми відносимо їх до інтенціонального типу, оскільки підрядна частина, приєднана фактивним предикатом втрачає статус самостійної і моделюється семантикою матричного предиката.

Отже, поліпредикативне речення з фактивним предикатом у головній частині розглядається як складна когнітивна єдність, що відображає взаємозв'язок між двома пропозиціями, причому залежна пропозиція втрачає статус самостійної і розглядається крізь призму пропозиції головної частини. Семантико-прагматичні параметри матричного предиката надають залежній пропозиції статусу істинності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речень в сучасній українській мові. – К., 1982. – 132 с.
2. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл / логико-семантические проблемы / изд. 3-е стереотип. – М., 2003. – 348 с.
3. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения / В.В. Богданов. – Л., 1977. – 204 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис. – К., 1993. – 368 с.

5. Гак В.Г. Высказывание и ситуация // Проблемы структурной лингвистики, 1973. – С. 325 – 372.
6. Загнітко А.А. Русское предложение: аспекты семантической классификации // Международный конгресс исследователей русского языка «Русский язык: исторические судьбы и современность». Сб. тезисов. – М., 2001. – С. 207 – 208.
7. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М., 1973. – 351 с.
8. Ильенко С.Г. О структурном соотношении главного и придаточного в системе сложноподчиненного предложения. – Учен. зап. ЛГПИ им. А.И. Герцена, Т. 236. – Л., 1963. – 203 с.
9. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса. – М., 1974. – 156 с.
10. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносительность с действительностью. – М., 1985. – 271 с.
11. Русская грамматика: В 2-х томах. – Т.2. – Синтаксис. – М., 1980. – 709 с.
12. Серль Дж. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17. – М., 1986. – С. 151 – 169.
13. Словник-довідник з культури української мови / За ред. Д. Гринчишина. – К., 2006. – 367 с.
14. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. / Пер. с франц. Вступ. ст. и общ. ред. В. Г. Гака. – М., 1988. – 656 с.
15. www.yazykoznanie.ru

АНОТАЦІЯ

Мудрак Я. Семантика поліпредикативного речення з матричним фактивним предикатом

В статті розглядаються особливості семантики та функціонування поліпредикативних речень з матричним фактивним предикатом. Автор аналізує семантичну природу фактивів і можливі реалізації їхнього потенціалу. Семантико-прагматичні параметри матричного предиката визначають статус залежної пропозиції.

SUMMARY

Semantics of polypredicative sentences with matrix factive predicates

The article deals with the peculiarities of semantics and functioning of polypredicative sentences with matrix factive predicates. The author focuses on semantic nature of factives and its possible realization. Semantic and pragmatical parameters of a matrix predicate define the status of a dependent proposition.